

جایگاه مولف‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی آموزش ابتدایی ایران

The Position of the human rights components in the contents of Iran elementary education Textbooks

M. Aliasgari (Ph.D)

H. Charbashlu

A. Attaran

مجید علی عسگری^۱

حسین چهارباشلو^۲

عاطفه عطاران^۳

Abstract: The present study is about one of the most important contemporary issues in education and curriculum development, namely "human rights education". By using content analysis, 36 textbooks of 2012-2013 school year with an overall of 3924 pages were studied and analyzed. For the analysis of the data, Shannon's entropy method derived from the theory of systems was used to obtain the credibility ratings of each human rights component and comparison of their coefficients. Based on our research findings, there hasn't been enough attention to human rights components, and among the pages of the textbooks, most credibility ratings was related to constitutional laws and less to the rights of social, economical and cultural components. Also based on the credibility ratings obtained from the frequency corresponding to the sub-components, the highest credibility ratings is related to sub-components of environmental rights, while the lowest credibility ratings relates sub-components of right to fair trial and property rights.

Keyword: Human Rights, Content analysis, Textbooks, Primary school.

چکیده: پژوهش حاضر در زمینه یکی از اساسی‌ترین مباحث روز در حوزه آموزش و پرورش و برنامه ریزی درسی تحت عنوان «آموزش حقوق بشر» انجام شده است. بدین منظور با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا، ۳۶ جلد کتاب درسی دوره آموزش ابتدایی سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ که شامل ۳۹۲۴ صفحه بوده، مورد بررسی، تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از کتب درسی و برای بدست آوردن ضریب اهمیت هر یک از مولفه‌های حقوق بشر و مقایسه ضرایب آنها، از روش آنتروپی شانون که برگرفته از تئوری سیستم‌هاست، استفاده شده است. براساس یافته‌های پژوهشی، توجه متعادل به مولفه‌های حقوق بشر نشده و در میان صفحات کتب درسی این دوره، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اساسی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد. همچنین بر اساس ضرایب اهمیت بدست آمده از فراوانی‌های مربوط به خرده مولفه‌ها، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به خرده مولفه حقوق زیست محیطی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به خرده مولفه‌های حق دادخواهی عادلانه و حق مالکیت می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: حقوق بشر، تحلیل محتوا، کتاب درسی، دوره ابتدایی.

۱. دانشیار دانشگاه خوارزمی، aliasgari2002@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی دانشگاه خوارزمی، hossein.charbashlu@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی دانشگاه خوارزمی، atefeh.ataran@yahoo.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۰۹/۲۸؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۲/۰۴/۱۷

مقدمه و بیان مسئله

هزاره سوم میلادی در شرایطی آغاز شده است که جامعه جهانی همچنان با چالش‌هایی جدی در زمینه دستیابی به صلح و امنیت بین‌المللی رو به رو است. موارد متعدد نقض حقوق بشر موجب شده است که دولت‌های جهان به فکر یافتن راه‌حلی به منظور جلوگیری از وقوع چنین پیشامدهایی باشند. بر این اساس، کنفرانس ۱۹۹۳ وین، در راستای اعلامیه جهانی حقوق بشر در ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ میلادی، آموزش حقوق بشر، تعلیم و آگاهی دادن در این زمینه برای تقویت تفاهم مشترک، بردباری و صلح بین جوامع را ضروری دانسته است، تا از این طریق موجب افزایش آگاهی جهانی از حقوق بشر و تقویت فرهنگ جهانی حقوق بشر شود و زمینه‌ساز و مبنای تحقق صلح و امنیت در جهان گردد (کریستی، ۲۰۱۰).

در تعریف مفهوم حقوق بشر باید گفت تعریف واحدی از مفهوم حقوق بشر ارائه نشده است و این مفهوم بارها باز تعریف شده است. به بیان کلی، حقوق بشر حقوق بنیادین و انتقال‌ناپذیری است که برای حیات نوع بشر، اساسی دانسته می‌شود، یعنی مجموعه‌ای از ارزش‌ها، مفاهیم، اسناد و سازوکارها که موضوع‌شان حمایت از مقام، منزلت و کرامت انسانی است (فلاورز، ۲۰۰۳؛ توسلی، ۲۰۱۰). حقوق بشر در سطوح ملی و بین‌المللی، متوجه حمایت از افراد بشر در مقابل رنج‌ها و مشقات ساخته دست انسان‌ها و موانع اجتناب‌پذیری است که با اعمال محرومیت، بهره‌کشی، اختناق، آزار و اذیت و همه اشکال سوء رفتار توسط گروه‌های سازمان‌یافته و قدرتمندی از انسان‌ها، به وجود آمده است (آقایی، به نقل از سلطانمرادی و هابیلی، ۱۳۹۰). به عبارتی، حقوق بشر، حقوقی است که مردم به خاطر هویت انسانی باید برخوردار باشند، نه به خاطر دین، نژاد و زبان و ملیت (فریمن، ۲۰۱۱). با توجه به تعاریف متعددی که از حقوق بشر ارائه شده است، توجه به این مفهوم از منظر اسلام و هویت اسلامی نیز حائز اهمیت می‌باشد، از این رو برای درک بهتر و ضرورت توجه به آموزش حقوق بشر، به بررسی جایگاه حقوق بشر از دیدگاه اسلام می‌پردازیم.

حقوق بشر از منظر اسلام

در فرهنگ اسلام و آموزه‌های قرآنی به حقوق بشر، مبانی و مولفه‌های آن تاکید فراوانی شده است. در قرآن به مثابه خاستگاه اولیه آموزه‌ها و حقوق اسلامی، به تعداد بسیاری از موارد اعلامیه حقوق بشر اشاره شده است. انسان در نگاه قرآن از کرامت و شرافت ذاتی برخوردار

است، او پس از پروردگار جهان دارای بلندترین شأن و منزلت است. قرآن انسان را موجودی صاحب کرامت معرفی می‌کند و این کرامت یک امر واقعی است و نه اعتباری. در قرآن، در آیات بی شماری به حقوق اساسی منجمله حق حیات و توجه به کرامت انسان‌ها در آیات (اسراء/۷۰، حجرات/۱۳، انعام/۱۵۱، مائده/۳۲)، نهی از کشتن به ناحق افراد (انعام/۱۵۱)، لزوم حفظ جان و تامین امنیت (بقره/۱۹۵) و ارتباط امنیت با رشد و کمال فرد (آل عمران/۱۶۴، نور/۵۵)، زندگی در محیطی سرشار از صلح و صفا و امنیت (انفال/۱، نساء/۳۴) اشاره شده است (ناصری، ۱۳۸۴). از سوی دیگر قرآن، آزادی فکر و عقیده و اظهار بیان را به رسمیت می‌شناسد و طرفدار احترام به عقاید دیگران است (الرحمان/۳، زمر/۱۷ و ۱۸، نساء/۱۱۴، بقره/۸۳، مائده/۴۸، یونس/۹۹، کهف/۲۹، عنکبوت/۱۲۵). در رابطه با حقوق محیط زیستی بشر نیز در آموزه‌های قرآنی، بهره‌برداری از محیط زیست سالم از جمله آب و هوا و غذای سالم، بعنوان یکی از حقوق بشر برشمرده شده است (مصفا و دیگران، ۱۳۹۰). افزون بر این، اشارات فراوانی به حقوق مدنی و سیاسی و اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در تعالیم اسلامی شده است. به طور مثال، در قرآن بر اصل قسط و عدالت در اجرای دادرسی (اعراف/۲۹، نساء/۵۸، شورا/۴۱) تاکید اکید شده است (عمید زنجانی و توکلی، ۱۳۸۶). در قرآن کریم و سیره انبیاء، تبعیض میان انسان‌ها را سرزنش و نفی می‌کند و قومیت‌گرایی و ملیت پرستی را سرزنش و محکوم می‌کند (روم/۲۲). همچنین حق دادخواهی و رسیدگی به اتهام در دادگاه صالح در آموزه‌های قرآن (مائده/۴۲، نساء/۵۸، انعام/۱۶۴) بسیار مورد توجه قرار گرفته است (عمید زنجانی و توکلی، ۱۳۸۶). به علاوه، ضمن تاکید بر حق بهره‌مندی همه افراد جامعه از امنیت و آرامش (نور/۲۷، حجرات/۱۲) از هر گونه مداخله در امور داخلی منع می‌کند (غافر/۶۴، نور/۵۹). همچنین به حقوق برابر بین زن و مرد و حق مالکیت صحه گذاشته است (نساء/۳۲، بقره/۱۸۸، نجم/۳۹، توبه/۳۴)، و به حق حاکمیت ملی و شرکت در تعیین سرنوشت و عدالت سیاسی (شورا/۴۸، آل عمران/۱۵۹، رعد/۱۱، هود/۱۱۳، انفال/۵۳) اشارات فراوانی شده است. قرآن حق بهره‌مندی از تامین اجتماعی و استراحت، فراغت و آرامش را پاس می‌دارد (بقره/۱۸۵، قصص/۷۳ و ۷۴) و بر رفاه عمومی و تکامل اجتماعی نیز تاکید کرده است (مائده/۲، معارج/۲۵، حشر/۷، ماعون/۷، بقره/۱۹۵، توبه/۳۴)، (ناصری، ۱۳۸۶).

با توجه به اهمیت حقوق بشر از دیدگاه اسلام و برخورددار بودن از یک نظام شاخص حقوقی در راستای تقویت هویت اسلامی و ایرانی و تدوین برنامه‌های درسی بومی در ارتباط با فرهنگ آموزش حقوق بشر، این سوال اساسی مطرح می‌شود که تا چه اندازه به مولفه‌های آموزش حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی آموزش ابتدایی توجه شده است، که هدف اصلی تحقیق حاضر به شمار می‌رود.

چهارچوب نظری پژوهش

آموزش حقوق بشر جنبشی برای ارتقاء آگاهی درباره حقوق اعلان شده توسط اعلامیه جهانی حقوق بشر است. در واقع آموزش حقوق بشر به روش و راه‌هایی اطلاق می‌شود که بسیاری از افراد برای فهمیدن، عمل و ارزش به حقوق خود و دیگران به کار می‌گیرند. همچنین، برنامه و فعالیت‌های آموزشی در راستای ارتقاء برابری، عدالت و کرامت انسانی، یادگیری چندفرهنگی، مشارکت و توانمندی‌سازی گروه اقلیت، گام بر می‌دارند (شکاری و دیگران، ۲۰۱۰). نکته کلیدی تعریف آموزش حقوق بشر، در هدف آن نهفته است، یعنی توسعه فرهنگ حقوق بشر که به روش و محتوای خاصی محدود نمی‌شود. یکی از بهترین راه‌های ترویج حقوق بشر و احترام به آزادی‌های اساسی، درونی ساختن و نهادینه کردن ارزش‌ها و اصول حقوق بشر است که به منظور تحقق یافتن آن، آموزش حقوق بشر ضروری می‌باشد. سیاست‌گذاران بین‌المللی و ملی متفق‌القول به این نتیجه رسیده‌اند علاج آموزش حقوق بشر در نظام آموزشی است (پرس، ۱۹۹۷). اولین مرحله در جهت درک بهتر حقوق بشر، گنجاندن آن در برنامه درسی در سطوح مختلف آموزشی می‌باشد. کارشناسان بر این باورند، برای بهبود شرایط حقوق بشر و دستیابی به اهداف آن، آموزش مولفه‌ها در برنامه‌های درسی ضروری می‌باشد. مجهز کردن یادگیرندگان به دانش حقوق بشر به آنها کمک خواهد کرد تا نسبت به این حقوق آگاهی یابند و به مهارت‌هایی دست یابند که بتوانند از حقوق خود و دیگران دفاع کنند. بر همین اساس، نظام آموزشی به عنوان یکی از فاکتورهای مهم در جهت ترویج و اشاعه مولفه‌های حقوق بشر با هدف ایجاد صلح و دوستی و ثبات در جهان شناخته شده است. این مهم در قالب برنامه درسی و رکن اصلی آن محتوای کتاب درسی نمود بیشتری پیدا می‌کند. پاور و آلیسون (۲۰۰۰) معتقدند کتاب‌های درسی، به ویژه محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی باید نقش مهمی در این زمینه ایفاء کند. آنچه که واضح است کتاب‌های درسی باید بازتاب مسائل اجتماعی و فردی باشند تا

دانش‌آموزان در فرایند نهادینه‌شدن شخصیت‌شان از وظائف و مسئولی‌های خود آگاهی یابند (مری، ۲۰۱۲). مفاهیم درس‌هایی نظیر تاریخ، جغرافیا، علوم اجتماعی، ادبیات، زبان و هنر این امکان را فراهم می‌سازد که حقوق بشر به مستقیم‌ترین نحوی در ذهن کودکان رسوخ یابد. در مطالعه تاریخ و فارسی می‌توان نقش شخصیت‌های بزرگ و فداکاری آنها را مشخص نمود و از این طریق روح وطن‌خواهی و نوع‌دوستی را در شاگردان پرورش داد. همچنین می‌توان روح تسامح را در برخورد به عقاید مختلف در دانش‌آموزان ایجاد نمود و آنها را به بررسی عقلانی و قضاوت صحیح درباره افکار و آراء دیگران تشویق کرد. در درس‌های مربوط به جغرافیا و علوم می‌توانند از ویژگی‌های محیط زیستی فراگیران صحبت کنند و مسئولیت انسان را نسبت به محیط زیست خاطر نشان نمایند (نواب، ۱۳۸۶). لازم به ذکر است، مولفه‌های آموزش حقوق بشر، غیر قابل تفکیک و به یکدیگر وابسته و مرتبط هستند و هر نظام آموزشی و برنامه درسی که درصدد آموزش حقوق بشر است، لازم است توجه هماهنگ به این مولفه‌ها داشته باشد. توجه به مولفه‌های حقوق بشر در اسناد فرادستی و قانون اساسی و همچنین در اهداف نظام آموزش ابتدایی به خوبی دیده می‌شود، که تحقیق حاضر درصدد به تصویر کشیدن چگونگی ترسیم میزان توجه به مولفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی می‌باشد. در ارتباط با تحقیقات و پژوهش‌های صورت گرفته می‌توان به پژوهش‌های ذیل اشاره کرد.

قلتش و همکاران (۱۳۸۹) در تحقیقی به بررسی میزان توجه به مولفه‌های آموزش حقوق بشر در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی پرداختند. نتایج نشان داد که در کتب درسی تعلیمات اجتماعی در مجموع ۴۶/۲۲ درصد در پایه اول راهنمایی، ۳۲/۳۲ درصد پایه دوم راهنمایی و ۵۲/۰۸ درصد در پایه سوم راهنمایی و ۱۹/۲۳ درصد به بعد شناختی، ۷/۳۴ درصد به بعد عاطفی و ۱۰/۶۵ درصد به بعد عملکردی حقوق بشر توجه شده است.

در پژوهشی دیگر، شکاری و حاجی رشیدی (۱۳۸۸) به بررسی میزان توجه به مولفه‌های حقوق بشر در برنامه درسی دوره متوسطه ایران پرداختند و نتایج حاکی از آن هستند که دانش‌آموزان، معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی درسی، موافق آموزش مفاهیم مطروحه حقوق بشر در سه حیطه دانشی، نگرشی و توانشی می‌باشند. اما میزان توجه به مفاهیم و مولفه‌های حقوق بشر در حیطه طراحی برنامه درسی بسیار کم ارزیابی شده است.

کارمان کپنکسی (۲۰۱۰) در تحقیقی با عنوان میزان توجه به مولفه‌های حقوق اجتماعی کودکان در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی در ترکیه به این نتیجه رسید که در مجموع تجزیه و تحلیل کتاب‌ها، ۵۰/۵ درصد به حق برخورداری از سلامت، ۴۷/۱ درصد به حق آموزش و ۲/۴ درصد به حقوق امنیت اجتماعی توجه شده است.

با بررسی ادبیات، پژوهش حاضر درصدد ارائه طیف وسیع‌تر و کامل‌تری از مولفه‌های حقوق می‌باشد و قصد دارد با بهره‌گیری از روشی جدید که برگرفته از تئوری سیستم‌هاست، محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی آموزش ابتدایی را تجزیه و تحلیل نماید.

سوالات تحقیق

هدف از انجام این پژوهش بررسی میزان توجه به مولفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی ایران می‌باشد، که براین اساس درصدد پاسخگویی به سوالات ذیل می‌باشیم:

۱. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه‌های مختلف دوره‌ی ابتدایی به مولفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟
۲. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه‌های مختلف دوره‌ی ابتدایی به مولفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟
۳. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی پایه‌های مختلف دوره‌ی ابتدایی به مولفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟
۴. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی قرآن پایه‌های مختلف دوره‌ی ابتدایی به مولفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟
۵. به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی هدیه آسمانی و کتاب کار پایه‌های مختلف دوره‌ی ابتدایی به مولفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟
۶. به طور کل میزان توجه به مولفه‌های حقوق بشر در کلیه کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی تا چه حد است؟
۷. به طور کل به چه میزان به خرده مولفه‌های حقوق بشر در کلیه کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی توجه شده است؟

روش تحقیق

با توجه به هدف تحقیق، روش پژوهش توصیفی - تحلیل محتوا بوده است. در این پژوهش برای تحلیل محتوا، از روش آنتروپی شانون که برگرفته از تئوری سیستم‌هاست، برای پردازش و تحلیل نتایج استفاده شد (عادل آذر، ۱۳۸۰). براساس این روش که به مدل جبرانی مشهور است، محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر شش پاسخگو (پایه‌های دوره ابتدایی) و سه مولفه مورد هدف و پانزده شاخص طبقه‌بندی شده است. واحد تحلیل این پژوهش، صفحات (متن، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصاویر) می‌باشد.

با توجه به آن‌چه از نظر گذشت، در این تحقیق سعی شده مولفه‌های حقوق بشر در کلیه کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی بررسی شود. با تاکید بر اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)، اعلامیه اسلامی حقوق بشر (۱۹۹۰؛ به نقل از عمید زنجانی، ۱۳۸۶) و پژوهش‌های انجام شده، مولفه‌ها و خرده مولفه‌های تحقیق شناسایی و دسته‌بندی شدند. مولفه‌های اصلی این پژوهش شامل مولفه حقوق اساسی (شامل خرده مولفه‌های حق حیات و کرامت و احترام انسانی، حق آزادی، حق برخورداری از امنیت، حق برابری و حقوق زیست محیطی)، مولفه حقوق سیاسی و مدنی (شامل خرده مولفه‌های حق دادخواهی و دسترسی عادلانه، حق حاکمیت ملی، توجه به حقوق اقلیت‌ها، حق برخورداری یکسان از حمایت قانون و عدم مداخله در امور خصوصی) و مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی (شامل حق کار و اشتغال، حق آموزش، حق برخورداری از حمایت و تامین اجتماعی، حق مالکیت و توجه به حقوق زنان) است.

روایی تحلیل محتوای پژوهش حاضر از نوع محتوایی بوده است. بعد از انتخاب مؤلفه‌های حقوق بشر از منابع در دسترس به ویژه اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸)، اعلامیه اسلامی حقوق بشر (۱۹۹۰) و پژوهش‌های مرتبط (عمید زنجانی و دیگران، ۱۳۸۵؛ ناصری، ۱۳۸۴؛ کریستی، ۲۰۱۰؛ فلاورز، ۲۰۰۳؛ فریمن، ۲۰۱۱)، این مؤلفه‌ها در اختیار چند تن از کارشناسان و صاحب‌نظران قرار گرفت و نظرات‌شان اعمال گردید. جهت تامین اعتبار ابزار از تکنیک بازآزمایی استفاده شده است (دلاور، ۱۳۸۳)، بدین ترتیب که پس از مطالعه‌ی مجدد کتب درسی دوره ابتدایی، نتایج یکسانی بدست آمد که نشان دهنده اعتبار بالای ابزار اندازگیری پژوهش می‌باشد. پس از مشخص شدن مؤلفه‌ها و خرده مؤلفه‌های تحقیق، در راستای توصیف دقیق‌تر آنان،

نشانگرهایی تعیین و فراوانی هر یک محاسبه شد که در نهایت با استفاده از روش آنتروپی شانون، داده‌ها تجزیه و تحلیل شد.

امروزه، برای تحلیل داده‌ها روش‌های بسیاری ارائه شده که اساس آنها محاسبه رتبه درصدی از فراوانی شاخص‌هاست. در روش‌های مذکور مشکلات ریاضیاتی وجود دارد که از اعتبار نتایج می‌کاهد. در این پژوهش، داده‌ها با روش آنتروپی شانون که برگرفته از نظریه سیستم‌ها است، پردازش می‌شوند که این خود بیانگر یکی از جنبه‌های نوآورانه پژوهش می‌باشد. در واقع هنگامی که داده‌های یک ماتریس تصمیم‌گیری، به طور کامل مشخص شده باشد، می‌توان از روش آنتروپی برای ارزیابی وزن داده‌ها استفاده کرد. ایده روش فوق، این است که هرچه پراکندگی در مقادیر یک شاخص بیشتر باشد، آن شاخص از اهمیت بیشتری برخوردار است (مؤمنی، ۱۳۸۷). کاربرد این روش در پژوهش‌های تربیتی دارای پیشینه طولانی نمی‌باشد. در این میان می‌توان به پژوهش صالحی عمران و شکیباییان در ارتباط با هویت ملی (۱۳۸۶)، پژوهش ایزدی و همکاران (۱۳۸۹) در ارتباط با آموزش سلامت، پژوهش صالحی عمران و همکاران در ارتباط با آموزش جهانی (۱۳۸۸) و پژوهش صالحی عمران و همکاران (۱۳۸۹) در ارتباط با فرهنگ کار اشاره نمود.

یافته‌های تحقیق

اطلاعات حاصل از تحلیل داده‌های پژوهش به تفکیک سوالات پژوهش بدین شرح است.
۱. در کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) دوره ابتدایی چقدر به مولفه‌های حقوق بشر اشاره شده است؟

جدول ۱-۱: توزیع فراوانی مولفه‌های تحقیق در کتاب فارسی دوره ابتدایی

مقوله پاسخگو	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
پایه اول	۱۰	۴	۳
پایه دوم	۴	۱	۴
پایه سوم	۲۹	۷	۶
پایه چهارم	۱۱	۶	۶
پایه پنجم	۴	۰	۴
پایه ششم	۱	۲	۲
جمع کل	۵۹	۲۰	۲۵

جدول (۱-۱) نشان می‌دهد در مجموع ۱۴۷۳ صفحه کتاب فارسی، ۵۹ فراوانی به مولفه حقوق اساسی، ۲۰ فراوانی به مولفه حقوق مدنی و سیاسی و ۲۵ فراوانی به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی توجه شده است. برای به تصویر کشیدن استخراج فراوانی‌های مولفه‌ها به طور نمونه به ذکر چند مورد اشاره می‌شود. بعنوان نمونه در فصل سوم کتاب فارسی سوم ابتدایی درسی با عنوان «مالت را محکم نگه دار» اشاره به خرده مولفه حق برخورداری از امنیت از مولفه حقوق اساسی و خصوصی دارد. همچنین در صفحه ۱۰۷ کتاب فارسی سوم ابتدایی عبارت «این کوزه‌های عسل از بیت المال است، هرکس بیاید و سهم خودش را بگیرد» به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دارد. علاوه بر آن در صفحه ۴۴ کتاب فارسی اول ابتدایی، تصویری از نقشه ایران با افرادی با پوشش محلی بیانگر توجه به حقوق اقلیت‌ها از مولفه حقوق مدنی و سیاسی است. تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول ۱-۲: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های بهنجار شده در کتاب فارسی دوره ابتدایی

حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی	
۰,۳۳۹	۰,۳۶۰	۰,۳۰۰	مقدار عدم اطمینان
۰,۰۵۲	۰,۰۵۶	۰,۰۴۶	ضریب اهمیت (Wj)

بر اساس نتایج جدول ۱-۲ مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت بدست آمده از داده‌های بهنجار شده، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب فارسی مربوط به مولفه حقوق مدنی و سیاسی با ضریب ۰,۰۵۶ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب ۰,۰۴۶ می‌باشد.

۲. در کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی چقدر به مولفه‌های حقوق بشر اشاره شده است؟

جدول شماره ۱-۲: توزیع فراوانی مولفه‌های تحقیق در کتاب علوم دوره ابتدایی

مقوله / پاسخگو	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
پایه اول	۹	۱	۰
پایه دوم	۸	۱	۰
پایه سوم	۲	۰	۰
پایه چهارم	۲	۰	۰
پایه پنجم	۷	۰	۰
پایه ششم	۷	۰	۰
جمع کل	۳۵	۲	۰

بر اساس جدول فوق می‌توان گفت؛ در مجموع ۶۳۴ صفحه درس کتاب علوم، ۳۵ فراوانی مربوط به مولفه حقوق اساسی، ۲ فراوانی مربوط به مولفه حقوق مدنی و سیاسی و هیچ توجهی به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نشده است. به طور مثال، در کتاب علوم تجربی سال اول، صفحه ۶۹ پرسش «چه چیزهای دیگری می‌شناسید که هوا را آلوده کند» و عبارت «هوا باید پاکیزه باشد» در همان صفحه، اشاره به خرده مولفه حقوق زیست محیطی از مولفه‌های حقوق اساسی دارد. علاوه بر آن در صفحه ۱۰۲ کتاب علوم تجربی دوم ابتدایی، تصویری از زنان با پوشش محلی بیانگر توجه به خرده مولفه حقوق اقلیت‌ها از مولفه حقوق مدنی و سیاسی می‌باشد. لازم به ذکر است از ۳۵ فراوانی اشاره شده به حقوق اساسی در کتاب علوم تجربی، ۳۰ فراوانی آن مربوط به خرده مولفه حقوق زیست محیطی است. تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول ۲-۲: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های بهنجار شده در کتاب علوم دوره ابتدایی

حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی	
۰,۷۳۳	۰,۲۶۶	۰,۰۰۰	مقدار عدم اطمینان
۰,۲۹۲	۰,۱۰۶	۰,۰۰۰	ضریب اهمیت (Wj)

بر اساس نتایج جدول ۲-۲ مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت بدست آمده از داده‌های بهنجار شده، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب علوم تجربی مربوط به مولفه حقوق اساسی با ضریب ۰,۲۹۲ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب ۰,۰۰۰ می‌باشد. به عبارت دیگر در کتاب علوم تجربی به مولفه‌های حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی توجهی نشده است.

۳. در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی چقدر به مولفه‌های حقوق بشر اشاره شده است؟

جدول ۱-۳: توزیع فراوانی مولفه‌های تحقیق در کتاب تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی

مقوله پاسخگو	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
پایه اول			
پایه دوم			
پایه سوم	۱۸	۱۱	۹
پایه چهارم	۱۰	۱۰	۵
پایه پنجم	۱۷	۱۶	۷
پایه ششم	۵	۶	۰
جمع کل	۵۰	۴۳	۲۱

جدول بالا نشان می‌دهد در مجموع ۴۹۳ صفحه درس کتاب تعلیمات اجتماعی، ۵۰ فراوانی به مولفه حقوق اساسی، ۴۳ فراوانی به مولفه حقوق مدنی و سیاسی و ۲۱ فراوانی به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تعلق دارد. بعنوان مثال در صفحه ۱۳۹ کتاب تعلیمات اجتماعی پنجم ابتدایی عبارت «با پیروزی انقلاب به رهبری امام خمینی (ره) سرزمین ما استقلال یافت و مردم اداره ی کشور خود را برعهده گرفتند» اشاره به خرده مولفه حق حاکمیت ملی از مولفه حقوق مدنی و سیاسی دارد. همچنین در صفحه ۳۴ کتاب تعلیمات اجتماعی ششم ابتدایی، فعالیتی با موضوع طراحی پوستر در رابطه با اصلاح الگوی مصرف به خرده مولفه حقوق زیست محیطی از مولفه حقوق اساسی و خصوصی اشاره دارد. تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول ۲-۳: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های بهنجار شده در کتاب تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی

	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
مقدار عدم اطمینان	۰,۳۵۶	۰,۳۶۴	۰,۲۷۸
ضریب اهمیت (Wj)	۰,۱۰۰	۰,۱۰۲	۰,۰۷۸

بر اساس نتایج جدول ۲-۳ مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت بدست آمده از فراوانی‌ها، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب تعلیمات اجتماعی مربوط به مولفه حقوق مدنی و سیاسی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد.

۴. در کتاب‌های قرآن دوره ابتدایی چقدر به مولفه‌های حقوق بشر اشاره شده است؟

جدول ۴-۱: توزیع فراوانی مولفه‌های تحقیق در کتاب قرآن دوره ابتدایی

مقوله پاسخگو	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
پایه اول	۲	۰	۰
پایه دوم	۱۱	۰	۱
پایه سوم	۹	۰	۰
پایه چهارم	۵	۰	۰
پایه پنجم	۱۱	۱	۰
پایه ششم	۱۲	۱۱	۰
جمع کل	۵۰	۱۲	۱

بر اساس جدول فوق می‌توان گفت، در مجموع ۶۸۷ صفحه درس کتاب قرآن، ۵۰ فراوانی به مولفه حقوق اساسی، ۱۲ فراوانی به مولفه حقوق مدنی و سیاسی و تنها ۱ فراوانی به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اشاره شده است. بعنوان نمونه، درس چهارم کتاب قرآن ششم ابتدایی با مضمون حماسه دفاع مقدس، اشاره به خرده مولفه حق آزادی از مولفه حقوق اساسی و خصوصی دارد. افزون بر این، در صفحه ۸۴ از کتاب قرآن سال دوم، تصویری از پیامبر بر بالین فرد بیمار و از کار افتاده، اشاره به حق برخورداری از حمایت تامین اجتماعی دارد. همچنین در شعری در صفحه ۱۰۷ کتاب قرآن دوم ابتدایی که بیانگر هدفمند بودن خلقت انسان‌ها می‌باشد، به خرده مولفه حق حیات و کرامت انسانی از مولفه‌های حقوق اساسی و خصوصی اشاره دارد. تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول ۴-۲: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های بهنجار شده در کتاب قرآن دوره ابتدایی

	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
مقدار عدم اطمینان	۰,۸۹۷	۰,۵۳۷	۰,۰۰۰
ضریب اهمیت (Wj)	۰,۴۳۲	۰,۲۵۹	۰,۰۰۰

جایگاه مولفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی...

بر اساس نتایج جدول ۲-۴ مقادیر باراطلاعاتی و ضرایب اهمیت بدست آمده از داده‌های بهنجار شده، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب قرآن دوره ابتدایی مربوط به مولفه حقوق اساسی با ضریب اهمیت ۰,۴۳۲ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب ۰,۰۰۰ می‌باشد. به عبارت دیگر در کتاب قرآن دوره ابتدایی توجهی به مولفه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نشده است.

۵. در کتاب هدیه آسمانی و کتاب کار دوره ابتدایی چقدر به مولفه‌های حقوق بشر اشاره شده است؟

جدول شماره ۱-۵: توزیع فراوانی مولفه‌های تحقیق در کتاب هدیه آسمانی و کتاب کار دوره ابتدایی

مقوله پاسخگو	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
پایه اول			
پایه دوم	۱۲	۰	۲
پایه سوم	۸	۵	۲
پایه چهارم	۱۳	۲	۰
پایه پنجم	۱۰	۲	۰
پایه ششم	۵	۴	۰
جمع کل	۴۸	۱۳	۴

جدول بالا نشان می‌دهد در مجموع ۶۳۷ صفحه کتاب هدیه آسمانی، ۵۶ فراوانی به مولفه حقوق اساسی، ۱۳ فراوانی به مولفه حقوق مدنی و سیاسی و ۴ فراوانی به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی توجه شده است. به طور مثال، درس «حق مردم» از کتاب هدیه آسمانی سال پنجم، به خرده مولفه حق برابری از مولفه‌های حقوق اساسی اشاره دارد. همچنین در کتاب هدیه آسمانی سال دوم در صفحات ۲۶ و ۷۶ به خرده مولفه‌های حقوق زیست محیطی از مولفه حقوق اساسی توجه شده است. تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول ۲-۵: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های بهنجار شده در کتاب هدیه آسمانی ابتدایی

	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
مقدار عدم اطمینان	۰,۴۶۹	۰,۳۴۹	۰,۱۸۱
ضریب اهمیت (Wj)	۰,۱۲۸	۰,۰۹۶	۰,۰۴۹

بر اساس نتایج جدول ۳-۵ مقادیر باراطلاعاتی و ضرایب اهمیت بدست آمده از داده‌های بهنجار شده، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب هدیه آسمانی دوره ابتدایی مربوط به مولفه حقوق اساسی با ضریب ۰,۱۲۸ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب ۰,۰۴۹ می‌باشد.

۶. به طور کل میزان توجه به مولفه‌های حقوق بشر در کتب مورد بررسی، تا چه حد است؟

جدول شماره ۱-۶: توزیع فراوانی مولفه‌های تحقیق در کلیه کتب مورد بررسی دوره ابتدایی

مقوله / پاسخگو	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
فارسی (بخوانیم و بنویسیم)	۵۹	۲۰	۲۵
علوم تجربی	۳۵	۲	۰
کتاب تعلیمات اجتماعی	۵۰	۴۳	۲۱
قرآن	۴۸	۱۲	۱
کتاب هدیه آسمانی و کتاب کار	۵۶	۱۳	۴
جمع	۲۴۸	۹۰	۵۱

جدول بالا نشان می‌دهد در مجموع ۳۹۲۴ صفحه درس در کلیه کتب مورد بررسی، ۲۴۸ فراوانی مربوط به مولفه حقوق اساسی، ۹۰ فراوانی مربوط به مولفه حقوق مدنی و سیاسی و ۵۱ فراوانی مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد. تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده از طریق روش آنتروپی شانون نتایج زیر را نشان می‌دهد:

جدول ۲-۶: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های بهنجار شده در کلیه کتب دوره ابتدایی

	حقوق اساسی	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
مقدار عدم اطمینان	۰,۳۶۸	۰,۳۲۰	۰,۳۱۰
ضریب اهمیت	۰,۰۸۲	۰,۰۷۲	۰,۰۶۹

بر اساس نتایج جدول ۳-۶ مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت بدست آمده از فراوانی‌ها در کلیه کتب مورد بررسی دوره ابتدایی، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اساسی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد.

۷. میزان توجه به خرده مولفه‌های حقوق بشر در کتب مورد بررسی تا چه حد می‌باشد؟

جدول شماره ۱-۷: توزیع فراوانی خرده مولفه‌های تحقیق در کلیه کتب مورد بررسی دوره ابتدایی

مولفه		حقوق اساسی					حقوق مدنی و سیاسی					حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی			
خرده مولفه	دروس	حقوق مدنی و سیاسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی
		حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی	حقوق اساسی
فهرست به حقوق زنان		۳	۰	۵	۹	۵	۳	۶	۸	۳	۰	۳	۰	۵	۳
مالکیت		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق برخورداری از حمایت اجتماعی		۴	۳	۱	۸	۵	۲	۱۲	۱۷	۱۰	۱	۱۸	۶	۸	۱۱
حق آموزش		۰	۰	۱	۰	۰	۷	۲	۴	۰	۰	۴	۱۰	۲۶	۳۵
حق کار و اشتغال		۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۹	۰	۰	۱۷	۱۲	۹	۶
عدم مداخله در امور خصوصی		۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۹	۰	۰	۱۷	۱۲	۹	۶
حق حمایت قانون		۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۹	۰	۰	۱۷	۱۲	۹	۶
حقوق اقلیت ها		۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۹	۰	۰	۱۷	۱۲	۹	۶
حق حاکمیت ملی		۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۹	۰	۰	۱۷	۱۲	۹	۶
حق دادخواهی و دسترسی عادلانه		۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۹	۰	۰	۱۷	۱۲	۹	۶
حق زیست محیطی		۳۲	۵	۷	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸
حق برابری		۵	۷	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸
حق امنیت		۳۰	۰	۰	۳	۲	۱۲	۱۷	۱۰	۱	۱۸	۶	۸	۱۱	۱۱
حق آزادی		۳۰	۰	۰	۳	۲	۱۲	۱۷	۱۰	۱	۱۸	۶	۸	۱۱	۱۱
حق کرامت		۳۰	۰	۰	۳	۲	۱۲	۱۷	۱۰	۱	۱۸	۶	۸	۱۱	۱۱
فارسی		۳۲	۵	۷	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸
علوم		۳۰	۰	۰	۳	۲	۱۲	۱۷	۱۰	۱	۱۸	۶	۸	۱۱	۱۱
اجتماعی		۳۰	۰	۰	۳	۲	۱۲	۱۷	۱۰	۱	۱۸	۶	۸	۱۱	۱۱
قرآن		۳۰	۰	۰	۳	۲	۱۲	۱۷	۱۰	۱	۱۸	۶	۸	۱۱	۱۱
ه.آسمانی		۳۰	۰	۰	۳	۲	۱۲	۱۷	۱۰	۱	۱۸	۶	۸	۱۱	۱۱
جمع		۳۲	۵	۷	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸

جدول فوق نشان می‌دهد در مجموع ۳۹۲۴ صفحه درس دوره ابتدایی، ۵۹ فراوانی به حق حیات و کرامت، ۳۵ فراوانی به حق آزادی، ۲۶ فراوانی به حق امنیت، ۳۳ فراوانی به حق برابری، ۱۰۱ فراوانی به حقوق زیست محیطی، ۱ فراوانی به دادخواهی عادلانه، ۱۳ فراوانی به حاکمیت ملی، ۴۰ فراوانی به حقوق اقلیت‌ها، ۲۱ فراوانی به حق برخورداری از حمایت قانون، ۱۵ فراوانی به عدم مداخله در امور داخلی، ۱۰ فراوانی به حق کار و اشتغال، ۱۷ فراوانی به حق آموزش، ۱۱ فراوانی به حق برخورداری از تامین اجتماعی، ۳ فراوانی به حق مالکیت و در نهایت ۷ فراوانی به حقوق زنان توجه شده است.

جدول ۷-۲: مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های به‌نچار شده در کلیه کتب دوره ابتدایی

مولفه	حقوق اساسی					حقوق مدنی و سیاسی					حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی				
نیزه مولفه	حق حیات و کرامت	حق آزادی	حق امنیت	حق برابری	حقوق زیست محیطی	حق دادخواهی و دسترسی عادلانه	حق حاکمیت ملی	حقوق اقلیت ها	حق حمایت قانون	عدم مداخله در امور خصوصی	حق کار و اشتغال	حق آموزش	حق برخورداری از حمایت اجتماعی	حق مالکیت	نیزه به حقوق زنان
	۰.۰۸۶	۰.۰۷۷	۰.۰۷۰	۰.۰۷۲	۰.۰۹۱	۰.۰۰۰	۰.۰۵۱	۰.۰۸۱	۰.۰۶۷	۰.۰۷۵	۰.۰۵۱	۰.۰۵۴	۰.۰۷۲	۰.۰۰۰	۰.۰۴۶

براساس نتایج جدول ۷-۲ مقادیر باراطلاعاتی و ضرایب اهمیت بدست آمده از فراوانی‌ها، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به خرده مؤلفه حقوق زیست محیطی با ضریب اهمیت ۰.۰۹۱ و کمترین ضریب اهمیت در کلیه کتب مورد بررسی دوره ابتدایی مربوط به خرده مؤلفه‌های حق دادخواهی عادلانه و حق مالکیت است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از این مطالعه بررسی و تجزیه و تحلیل مؤلفه‌های آموزش حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی آموزش ابتدایی می باشد. حقوق بشر از جمله مواردی است که در علوم مختلف تعلیم و تربیت، حقوق، اقتصاد، سیاست، علوم اجتماعی و آموزه و تعالیم دینی مطرح بوده و این خود اهمیت چندگانه آن را نشان می‌دهد. آموزش حقوق بشر و تحقق اهداف آن در دانش آموزان پیامدهای مثبتی مانند ارتقاء برابری، عدالت و کرامت انسانی، یادگیری چند فرهنگی، تقویت و احترام به یکدیگر، احترام به حقوق دیگران، قادر کردن همه افراد برای مشارکت اثربخش در جامعه آزاد و دموکراتیک از حاکمیت قانون، ارتقاء دموکراسی و عدالت اجتماعی، هماهنگی جمعی و همبستگی و دوستی بین مردم و ملل از طریق فرهنگ صلح وگفت‌وگو را به دنبال خواهد داشت، که بسیاری از این اهداف هم در قانون اساسی کشور به طور عام و اهداف نظام آموزشی به طور خاص مد نظر می‌باشد و برخی از این اهداف در سند ملی

برنامه درسی که در راستای تدوین برنامه درسی بومی است، ذکر شده است. نکته مهم اینکه، حقوق بشر که به منظور حمایت و صیانت از زندگی با کرامت انسانی، به رسمیت شناخته شده‌اند، از یکدیگر تفکیک ناپذیرند. اصل تفکیک ناپذیری حقوق بشر به این معنا است که تحقق هر یک از این حقوق، در گرو رعایت دیگر حقوق به رسمیت شناخته می‌شود. با درک این مهم، به هم وزن بودن همه مولفه‌های حقوق بشر و وابستگی متقابل آنها نسبت به یکدیگر پی خواهیم برد.

نتایج تحقیق نشان داده است اصل تفکیک ناپذیری مولفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی رعایت نشده و این کاستی و نقصان در بخش خرده مولفه‌ها به خوبی نمایان و ملموس است. برای درک بهتر به تشریح یافته‌های تحقیق به تفکیک کتاب‌ها خواهیم پرداخت. در کتاب فارسی بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق مدنی و سیاسی با ضریب ۰,۵۶ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب اهمیت ۰,۴۶ می‌باشد. همچنین بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب علوم تجربی مربوط به مولفه حقوق اساسی با ضریب ۰,۲۹۲ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب ۰,۰۰۰ می‌باشد. اما در کتاب تعلیمات اجتماعی بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق مدنی و سیاسی با ضریب ۰,۱۰۲ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب ۰,۰۷۸ می‌باشد. همچنین در کتاب قرآن، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اساسی با ضریب ۰,۴۳۲ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب ۰,۰۰۰ می‌باشد. از طرف دیگر، بیشترین ضریب اهمیت در صفحات کتاب هدیه آسمانی دوره ابتدایی مربوط به مولفه حقوق اساسی با ضریب ۰,۱۲۸ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی با ضریب ۰,۰۴۹ می‌باشد. به طور کل می‌توان گفت، در کتاب‌های درسی فارسی و تعلیمات اجتماعی، حقوق مدنی و سیاسی بیشترین ضریب اهمیت و حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کمترین ضریب اهمیت را به خود اختصاص داده است. همچنین در کتاب‌های علوم، قرآن و هدیه آسمانی، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به حقوق اساسی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد. در نهایت، ضرایب اهمیت بدست آمده از فراوانی‌ها در کلیه کتب مورد بررسی دوره ابتدایی، بیشترین

ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اساسی با ضریب ۰,۰۸۲ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مولفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ۰,۰۶۹ می‌باشد. همان طوری که ملاحظه شد توجه متعادلی به مولفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی نشده است. یکی از کاستی دیگر، بی‌توجهی به مولفه‌های حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در کتاب درسی قرآن و پایین بودن ضریب اهمیت این مولفه در کتاب درسی هدیه آسمانی و کتاب کار می‌باشد؛ که می‌توان این گونه استنباط کرد که از پتانسیل‌های این کتاب به خوبی استفاده نشده است. در صورتی که در مقدمه ذکر شد مولفه‌های حقوق بشر به خوبی در تعالیم اسلامی و آموزه‌های قرآن اشاره شده است. در حالی که این کتاب‌ها به عنوان نماینده و انتقال دهنده افکار و اندیشه‌های اسلامی در این زمینه موفق عمل نکردند. همچنین این کتاب‌ها می‌توانستند مولفه‌های حق آزادی، حق برخورداری از آموزش، حمایت در برابر بهره‌کشی اقتصادی، حق آزادی عقیده و بیان و حق کار اشاره کنند و آن را به خوبی به دانش‌آموزان انتقال داد.

علاوه بر آن نتایج مربوط به بخش خرده مولفه‌ها، بیانگر این واقعیت است در کلیه کتب مورد بررسی دوره ابتدایی به حق دادخواهی عادلانه و حق مالکیت اشاره نشده است. در صورتی که این دو حق به وفور در تعالیم اسلامی اشاره و تاکید شده است. به طور مثال، در قرآن بر اصل قسط و عدالت در اجرای دادرسی در این آیات (اعراف/۲۹، نساء/۵۸، شورا/۴۱) تاکید اکید شده و به آنانی که مورد ستم واقع شده اند، اجازه دفاع می‌دهد (حج، ۳۹)، در این تعالیم داوری در بین مردم به منزله نمایندگی خداوند در زمین برای گسترش حقیقت معرفی شده و نظام قضایی اسلام عدالت محور تلقی شده است (عمید زنجانی و توکلی، ۱۳۸۶). همچنین در اسلام و موازین آن، تنظیم نظام اقتصادی از مهمترین راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی است. اسلام به عنوان یک مکتب زندگی ساز ضمن توجه جدی به این مساله مهم، قوانینی را وضع نموده که در پرتو آن عدالت اقتصادی تامین گردد. اسلام به عنوان دین کامل و جامع، از یک سو مالکیت فردی مورد توجه قرار می‌دهد و از سوی دیگر، قوانینی برای رفع دشواری‌های آسیب دیدگان اقتصادی دارد. با درک این مهم، ضرورت توجه به حقوق دادرسی عادلانه و تملک اقتصادی در کتاب‌های درسی متناسب با فرایند فکری، عاطفی و ذهنی دانش‌آموزان لازم می‌باشد.

از کاستی‌های دیگری که می‌توان نام برد توجه به حقوق زنان است که از ضریب اهمیت پایینی برخوردار است. این حق نیز همانند سایر حقوق در تعالیم اسلامی به ویژه در آیات قرآن

کریم (نساء/۳۲، بقره/۱۸۸، نجم/۳۹، توبه/۳۴) مورد توجه قرار گرفته است و به تساوی بین حقوق طرفین، ترویج عدالت جنسیتی و توانمندسازی زنان تاکید شده است. سرانجام کاستی دیگر مربوط به حقوق مشارکت در سرنوشت سیاسی کشور و حق آموزش و کار می‌باشد. که این حقوق در قانون اساسی کشور و تعالیم اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. حق حاکمیت ملی و شرکت در تعیین سرنوشت و عدالت سیاسی (شوراء/۴۸، آل عمران/۱۵۹، رعد/۱۱، هود/۱۱۳، انفال/۵۳) اشارات فراوانی شده است.

با توجه به اهمیت تفکیک ناپذیری و همبستگی و وابستگی متقابل تمامی حقوق و ارزش یکسان و برابر آنها می‌توان گفت به مولفه‌های حقوق بشر به طور متعادل و جامع توجه نشده است. که حتی این اصل بین خرده مولفه های یک مولفه در کتاب درسی رعایت نشده است. به طور مثال، یکی از علت‌های اصلی بالا بودن ضریب اهمیت مولفه حقوق اساسی نسبت به مولفه‌های دیگر در کتاب علوم به خاطر توزیع فراوانی بیشتر حق زیست محیطی نسبت به حقوق دیگر می‌باشد که جای تامل دارد. با توجه به نتایج بدست آمده می‌توان گفت نتایج یافته‌های تحقیق با یافته‌های تحقیقات قبلی همخوان است. ذکر این نکته لازم و ضروری است که روش آنتروپی شانون به مولفه‌هایی که دارای فراوانی بیشتر و توزیع هدفمند می‌باشند ضریب اهمیت بالایی می‌دهد. نکته ضمنی اینکه، صرف فراوانی زیاد نمی‌تواند دال بر ضریب اهمیت بالا باشد. این روش بگونه‌ای است که مولفه‌های که فراوانی بالایی دارند اما توزیع ناهمسان دارند در مقایسه مولفه‌های که دارای فراوانی کمتر اما توزیع متناوب و همسان دارند ضریب اهمیت پایینی کسب خواهند کرد. از این رو بر اساس فراوانی و درصد فراوانی تحقیقات قبلی می‌توان نتیجه گرفت که یافته‌های تحقیق همسو با یافته‌های تحقیق قلتاش و همکاران (۱۳۸۹)، شکاری و حاجی رشیدی (۱۳۸۸) می‌باشد.

همانطور که در مقدمه بحث شد با توجه به پتانسیل‌های کتاب‌های درسی در آموزش فرهنگ حقوق بشر، نتایج تحقیق نشان داده است توجه متعادل و مناسبی به مولفه‌های حقوق بشر نشده است و از ظرفیت‌های کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، که می‌بایست زمینه ساز ایجاد و پرورش مولفه‌های حقوق بشر و به عبارتی بهتر، فرهنگ حقوق بشر باشد، به نحو احسن استفاده نشده است. به هرجهت لازم به ذکر است که نقش آموزش و پرورش در شناساندن فرهنگ حقوق بشر در دانش‌آموزان، نقش حیاتی و بی بدیل است. این مهم، از طریق کتاب‌های درسی به مخاطبان

منتقل می‌شود. میزان توجه مولفان این کتاب‌ها به موضوع تحقیق، علاوه بر انعکاس دیدگاه‌های مولفان این کتاب‌ها، بیانگر آراء و افکار کلان سیاستگذاری نظام آموزشی آن کشور نیز است. نکته دیگر اینکه، مولفان کتب درسی در انعکاس فرهنگ حقوق بشر در پایه‌های ابتدایی به ویژه در کتاب‌های درسی پایه ششم چندان موفق عمل نکردند. این کم‌توجهی زمانی قابل تامل می‌شود که محتوای کتاب‌های پایه ششم، نه تنها انسجام و سازماندهی محتوایی مناسبی در ارتباط با موضوع کتب درسی دیگر ندارند، بلکه متناسب با اصول علمی سازماندهی محتوایی نیز تنظیم نشده‌اند و نیازمند بازنگری جدی و اصولی در ارتباط با موضوع تحقیق می‌باشد.

با توجه به این که الگوی رفتاری و شخصیتی دانش‌آموزان در حال شکل‌گیری و تثبیت شدن می‌باشد این عدم توجه متعادل و جامع به مولفه‌های تحقیق بیانگر این است که نظام آموزشی در ارتباط با این موضوع عملکرد مناسبی نداشته است. از اینرو طراحان و برنامه‌ریزان درسی و آموزشی باید توجه شایسته‌ای به موضوع حقوق بشر با فراخور نیازهای فعلی و آتی جامعه کنند تا زمینه‌های پرورش ارزش‌هایی مانند صلح، عدم تبعیض، برابری و عدالت و احترام به کرامت انسانی و توسعه نگرش احترام‌آمیز نسبت به منزلت انسان را در دانش‌آموزان بوجود آورند. بنابراین ضروری است برنامه‌ریزان کتب درسی در این زمینه، توجه جامع و منطقی به مولفه‌های حقوق بشر در مجموعه کتاب‌های درسی دوره‌ی آموزش ابتدایی داشته باشند و به مرور طی پایه‌های تحصیلی مختلف، ارزش‌ها و اصول حقوق بشر در دانش‌آموزان درونی و نهادینه شود. سرانجام با توجه به نتایج این تحقیق به محققان توصیه می‌شود به دلیل جایگاه بسیار مهم حقوق بشر در جامعه و پیامدهای مثبت آن، مولفه‌های حقوق بشر را به طور جداگانه بررسی و برای درک بهتر موضوع، با سایر دوره‌های تحصیلی مقایسه شود. با توجه به اینکه اهداف آموزش حقوق بشر، اهدافی انسانی است و محدود به یک محتوای کتاب درسی نمی‌شود، برای درک بهتر و عمق‌یادگیری اهداف و نهادینه‌سازی فرهنگ حقوق بشر در دانش‌آموزان، بعنوان رویکرد برنامه‌ریزی درسی تلفیقی پیشنهاد می‌شود.

منابع

- آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا. تهران: فصلنامه علمی و پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)، سال یازدهم، شماره ۳۸-۳۷، ص ۱۷-۱.

جایگاه مولفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی...

- اعلامیه جهانی حقوق بشر. ترجمه: علی میرزایی و رضا رضایی (۱۳۷۷). نگاه نو، شماره ۳۷، ص ۱۹۰-۱۹۶.
- ایزدی، صمد. صالحی عمران، ابراهیم. فتحی واجارگاه، کوروش. عابدینی، میمنت (۱۳۸۹). تجزیه و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های آموزش سلامت. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۳۳، سال نهم، ص ۱۶۴-۱۳۹.
- سلطانمرادی، محمد و هابیلی، محمد (۱۳۹۰). حقوق بشر در نهج البلاغه. مطالعات تفسیری. سال دوم، شماره ۵، ص ۹-۴۴.
- شکاری، احمد و حاجی رشیدی، رضا (۱۳۸۸). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در برنامه درسی دوره متوسطه ایران. فصلنامه نوآوری‌های پژوهشی. دوره ۲۴، شماره ۷، ص ۷۸-۵۱.
- دلاور، علی (۱۳۸۳). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: انتشارات رشد.
- صالحی عمران، ابراهیم؛ چهارباشلو، حسین و هاشمی، سهیلا (۱۳۸۹). بررسی مقایسه‌ای مولفه‌های فرهنگ کار در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و روش تدریس مربیان. دوماهنامه دانشور، شماره ۴۲، سال هفدهم، ص ۱۹۵-۱۷۳.
- صالحی عمران، ابراهیم و شکیبایان، طناز (۱۳۸۶). بررسی میزان توجه به مولفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی. مطالعات ملی، شماره ۲۸، ص ۸۴-۶۳.
- صالحی عمران، ابراهیم. ایزدی، صمد و رضایی، فرزانه (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر مبنای مولفه‌های آموزش جهانی. فصلنامه مطالعات برنامه درسی، سال ۴، شماره ۱۴-۱۳، ص ۱۷۷-۱۴۱.
- عمید زنجانی، عباسعلی و توکلی، محمد مهدی (۱۳۸۵). حقوق بشر اسلامی و کرامت ذاتی انسان در اسلام. فصلنامه حقوق، دوره ۳۷، شماره ۴، ص ۱۸۹-۱۶۱.
- قلاتش، عباس و دیگران (۱۳۸۹). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی. فصلنامه روانشناسی تربیتی دانشگاه آزاد تنکابن، سال اول، شماره ۳، ص ۶۷-۵۸.
- مصفا، نسرين و دیگران (۱۳۹۰). رهیافت برنامه‌ریزی محیط زیست مبتنی بر حقوق بشر. فصلنامه حقوق، دوره ۴۱، شماره ۴.
- مؤمنی، منصور (۱۳۸۷). مباحث نوین تحقیق در عملیات. تهران: انتشارات دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.

- ناصری، حسین (۱۳۸۴). سنجش بنیادهای نظری و مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر با مبانی و آموزه‌های قرآنی. فصلنامه مطالعات اسلامی، شماره ۷۱، ص ۱۶۷-۱۴۴.
- نواب دانشمند، فریبا (۱۳۸۶). بررسی برخی از روش‌های آموزش حقوق بشر. نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی و معاونت حقوقی و امور مجلس ریاست جمهوری، شماره ۳۷، ص ۱۶۷-۱۲۹.
- Christie, P. (2010). The complexity of human rights in global times: The case of the right to education in South Africa. *International Journal of Educational Development*, 30(1), 3-11.
- Flowers, N. (2000). *The Human Rights Education Handbook: Effective Practices for Learning, Action, and Change*. Human Rights Education Series, Topic Book. Human Rights Resource Center, University of Minnesota, 229 19th Avenue South, Room 439, Minneapolis, MN 55455.
- Freeman, M. (2011). *Human Rights: an interdisciplinary approach*. Polity.
- Kepenekci, Y. K. (2010). Children's social rights in social studies textbooks in Turkish elementary education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 576-581.
- Liu, M., & Hung, L. C. (2002). Identity issues in Taiwan's history curriculum. *International Journal of Educational Research*, 37(6), 567-586.
- Merey, Z. (2012). Political Rights in Social Studies Textbooks in Turkish Elementary Education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 5656-5660.
- Pearse, S. (1987). *European teachers' seminar on 'human rights education in a global perspective*. Strasbourg, Austria: Council of Europe.
- Power, S., & Allison, G. (Eds.). (2000). *Realizing human rights: Moving from inspiration to impact*. Palgrave Macmillan.
- Shekarey, A., Zare-ee, A., Rashidi, H. H., & Rostami, M. S. (2010). Human rights education in Iranian secondary education: gaps in the curriculum. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 2103-2107.
- Manuchehr, T. N. (2010). UNO and the Human rights education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 1249-1252.

